

УДК 338.242

ШПАТЕНКО С.А., Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”,
м. Харків, Україна

Шпатенко Сергій Анатолійович – к.т.н., ст. науковий співробітник кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”. Коло наукових інтересів – соціально-філософські проблеми розвитку транзитивних суспільств.

ПОТЕНЦІАЛ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З ТРАНЗИТИВНИМИ КРАЇНАМИ

У статті розглядається роль зовнішньоекономічних зв'язків у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку України. Проаналізовано потенціал співпраці з пострадянськими країнами Центральної Азії.

In the article the role of external economic connections is examined in providing of steady socio-economic development of Ukraine. Potential of collaboration with the post-soviet countries of Central Asia is analysed.

Посилення процесів глобалізації і загострення міжнародної конкуренції зумовлює необхідність максимально можливого використання всієї множини чинників, які б сприяли підвищенню економічної ваги країни і її політичного авторитету у світовій спільності, а також дозволяли б поліпшувати життєвий рівень населення. Торкаючись сучасних умов нашої країни, слід відзначити, що успішне вирішення вказаних завдань ускладнюється її транзитивним характером і вимагає всебічного аналізу причин і обставин тієї тривалої політичної і соціально-економічної кризи, яка супроводжує практично увесь період існування України як незалежної держави.

Тому виключної значущості набуває загальна проблема побудови стратегії подолання цієї ситуації, забезпечення ефективного розвитку країни і пошуку адекватних шляхів прискорення соціально-економічного і духовного відродження. Можливість успішного розв'язання цієї проблеми ускладнює архаїчна структура національної економіки, істотне зношення

основних фондів і вкрай низька конкурентоспроможність нашої продукції на світових ринках. Ці обставини були зумовлені надмірною мілітаризацією радянської економіки, яку ми дістали у спадщину, вкрай нерациональною структурою виробничої кооперації та істотним технологічним відставанням від провідних економічно розвинених країн світу. В результаті наша продукція за своєю ресурсо- та енергоємністю, якісними характеристиками і дизайном серйозно поступається іноземним її аналогам.

За цих умов цілком природним уявляється зв'язок вказаної проблеми з актуальними науковими і практичними завданнями. Дійсно, теоретичні питання самого соціального феномену транзитивності, узагальнення досвіду практики здійснення суспільно-політичних реформ і соціально-економічних перетворень в інших пострадянських країнах, аналіз причин успіхів і невдач матимуть істотне значення для завершення трансформаційних процесів в Україні та її переходу до стратегії сталого

розвитку. Практичне ж значення цієї проблеми полягає у можливості використання результатів досліджень для обґрунтованого вибору ефективних шляхів і засобів вирішення складних соціально-еко-номічних завдань, що постають перед країною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які започаткували розв'язання зазначеної проблеми, переконливо свідчить про її актуальність, її теоретичне та практичне значення. Для прикладу можна послатись хоча б на роботи В. Геєця, О. Данилова, В. Журавського, В. Князева, І. Кононенка, В. Кременя, Б. Кухти, В. Литвина, В. Полохала, О. Пономарьова, В. Семиноженка, В. Скуратівського, Д. Табачника та інших, які досліджують загальні питання соціального феномену транзитивності, розробляють науково обґрунтовані прогнози розвитку країни і суспільства на певну перспективу.

Особливо важливе значення для успішного розв'язання проблеми забезпечення ефективного розвитку України мають формування і реалізація такої стратегії, яка б передбачала максимальне повне урахування соціально-економічної складової цього розвитку. Про це, зокрема, свідчать результати знайомства з роботами І. Бураківського, Б. Гаврилішина, Л. Губерського, Б. Губського, М. Гуревичова, М. Михальченка [1], Ю. Полунєва, О. Ротача, Ф. Рудича [2], С. Фареніка [3], А. Філіпенка та інших. В них розглядаються питання шляхів і способів загального підвищення ефективності національної економіки, забезпечення її інноваційного розвитку та істотного підвищення завдяки йому рівня її конкурентоспроможності.

В той же час, ще невирішеною раніше частиною проблеми через вкрай недостатню, на глибоке переконання автора, увагу дослідників до неї виступає зовнішньоекономічний аспект проблеми, який може відігравати істотну роль у прискоренні соціально-економічних реформ. Тут ми вбачаємо системне значення цього чинника. По-перше, активізація участі України в міжнародному поділі праці сприяє раціоналізації структури економіки, перш за все розвитку експортно орієнтованих її галузей, створенню нових робочих місць і підвищенню життєвого рівня населення. По-друге, саме активні зовнішньоекономічні зв'язки дають можливість накопичити необхідні ресурси для оновлення техніко-технологічної бази економіки. По-третє, необхідність забезпечення належної конкурентоспроможності нашої продукції на світових ринках вимагає постійного підвищення її якості, а відтак і впровадження нових перспективних технологій, переходу на інноваційний шлях розвитку всієї економічної системи держави. По-четверте, економічна співпраця пов'язана з оволодінням кращими світовими досягненнями у сфері ефективного менеджменту, що також має сприяти прискоренню і поглибленню

трансформаційних процесів.

У зв'язку з цим мета цієї статті полягає в аналізі потенціалу соціально-економічного співробітництва нашої країни з різними країнами світу та його впливу на можливості успішного розв'язання поставлених завдань стратегії розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки і громадянського суспільства, економічного і духовного відродження країни.

Уявляється доцільним здійснювати такий аналіз у трьох напрямках. Перший з них полягає у визначенні раціональної товарної структури нашого експорту, другий – в обґрунтуванні раціональної географічної його структури і третій – у використанні експортних можливостей для поступової системної модернізації національної економіки та її успішного виходу на траєкторію сталого соціально-економічного розвитку. Такий підхід дає нам можливість не тільки проаналізувати існуючу ситуацію у зовнішньоекономічній практиці України, а й сформулювати конкретні пропозиції стосовно її удосконалення. Вважаємо необхідним додати також, що і сам аналіз, і вироблені на підставі його результатів висновки ґрунтуються на тривалому власному досвіді автора в організації і практичному здійсненні активної співпраці українських підприємств, фірм та організацій у зовнішньоекономічній діяльності.

Стосовно товарної структури нашого експорту і в науковій літературі, і в засобах масової інформації постійно йдуть дискусії, сутність яких полягає переважно у критиці існуючої ситуації та в обґрунтуванні й без того цілком очевидної істини стосовно її нераціональності. Переважання в структурі нашого експорту продукції чорної металургії та хімічної промисловості дійсно є свідченням недостатньої конкурентоспроможності нашої економіки та її низького технологічного рівня. Так, в країні Європейського Союзу експорт України на 24,4 % складають чорні метали і ще на 3,9 % вироби з них і на 5,4 % – руди, шлаки і зола. На електричні ж машини і обладнання припадає всього лише 4,4 % [4]. В загальному ж обсязі нашого експорту на чорні метали і хімічну продукцію припадає біля 60 %.

Справа в тім, що за своїми якісними показниками переважна більшість продукції нашого машинобудування істотно поступається кращим світовим зразкам і не тому не може бути достатньо конкурентоспроможною на ринках розвинених держав світу. Адже сьогодні там панує жорстка конкуренція. При цьому характерно, що подібна ситуація мала і певною мірою продовжує мати місце у більшості трансформаційних країн. Дійсно, як у зв'язку з цим зазначають О. Ротач і О. Шнирков, розглядаючи трансформаційні процеси в економіці постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, "ринкові реформи в країнах

регіону, лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, перехід до взаємних розрахунків у вільноконвертованій валюті сприяли зміні товарної структури їхньої зовнішньої торгівлі”. За їхніми словами, “низька конкурентоспроможність продукції країн регіону в умовах відкритості національних економік була головною причиною різкого скорочення частки промислових товарів у взаємній торгівлі” [5, с.85].

Однак сьогодні ми не можемо істотно підвищити технологічний рівень економіки і тим поліпшити якість і конкурентоспроможність продукції та структуру експорту. Адже ця трансформація вимагає значних інвестицій, істотних науково-технічних досягнень та відповідної політичної волі, а також досить тривалого часу. Слід відверто визнати, що сьогодні жодного з цих ресурсів у нас немає. А зовнішньоекономічні зв'язки нам вкрай потрібні, оскільки вони дають кошти для оплати імпорту, дозволяють накопичити необхідні інвестиційні ресурси і взагалі стимулюють економічну активність і зростання національного продукту.

Тому в сучасних умовах визначального значення набуває раціональний вибір географічної структури зовнішньоекономічного співробітництва нашої країни. Він має виходити з реальних можливостей національної економіки і наявного експортного потенціалу. Іншими словами, нам необхідно розвивати соціально-економічну співпрацю з тими країнами, реальні вимоги і фінансові можливості яких зумовлюють вибір ними саме нашої продукції к роблять цю співпрацю взаємовигідною. Сьогодні дійсно існують досить ємні ринки, де продукція українського машинобудування, інших технологічних галузей вітчизняної економіки за співвідношенням „ціна/якість” здатна цілком задовольнити потреби потенційних споживачів. Маються на увазі перш за все країни Азії, Африці та Океанії, що розвиваються, а також трансформаційні країни Центральної Азії, колишні радянські республіки.

Як цілком справедливо підкреслює відомий фахівець з міжнародних економічних відносин М.М. Гуревичів, “відносини міжнародної конкуренції існують як між виробниками, постачальниками, продавцями, так і між споживачами, заявниками потреби, покупцями. Іншими словами, відносини міжнародної конкуренції реалізують економічні інтереси суб'єктів ринку, а тому повноцінно насичують, заповнюють світовий ринок. Виразенням такого наповнення (або вичерпання) і слугує безперервно мінлива світогосподарська кон'юнктура кожного ринку”. За словами дослідника, “економічний зміст міжнародної конкуренції виявляється в економічних формах, які одночасно являють собою їхню рухливу систему і відображають еволюцію

світогосподарського конкурентного процесу”. [6, с. 76-77].

Тому українським експортерам слід пам'ятати, що навіть на вказаних ринках нас не чекають як єдино можливих партнерів. Це означає, що навіть за них нам необхідно вести конкурентну боротьбу і активно відстоювати свої позиції. Тим більш, що взагалі країни Центральної Азії вважаються сьогодні потенційно дуже перспективним ринком, який не дарма привертає пильну увагу з боку Росії та Китаю, Ірану й Турції, США та Європейського Союзу. Кожен з цих світових гравців небезпідставно розглядає регіон як важливу зону своїх інтересів, розробляє і активно реалізує стратегію довгострокового перебування в ньому заради успішного і максимально повного використання його ресурсів і можливості досягнення своїх власних стратегічних цілей.

Так, Іран надає Таджикистану 560 мільйонів доларів, а Китайський Експортно-імпортний банк виділяє 700 мільйонів доларів на будівництво доріг та високовольтної лінії електропередач Південь-Північ. США дають згоду допогти країні у побудові ЛЕП-500 Душанбе-Пяндж до кордону з Афганістаном. А експорт електроенергії в цю країну вважається керівництвом Республіки Таджикистан важливим і дуже перспективним напрямком зовнішньоекономічної діяльності взагалі. Для Афганістану ж це стане одним з важливих ресурсів відбудови країни та її повоєнного соціально-економічного відродження.

Як свідчить досвід, системність, послідовність та характер здійснення трансформаційних процесів істотною мірою визначаються станом кадрового їх забезпечення. Відносно високий рівень освіченості населення в країнах пострадянського простору начебто полегшував розв'язання цієї проблеми. Так, відомий білоруський дослідник О.М. Данилов, спеціально зазначає, що “до позитивного чинника в процесі транс-формації, особливо в колишніх радянських республіках, можна віднести досить високу в цілому кадрову забезпеченість. Жодна з республік не опинилась у жалюгідному кадровому становищі на вирішальному повороті історії, в кожній з них виявився достатній шар еліти, щоб не передовіряти управління іноземним фахівцям, не імпровізувати цілком, але розмірювати свої рішення хоча б з найближчими соціально-економічними наслідками” [7, с.154].

Однак реальні результати трансформації переконливо свідчать про те, що рівень освіти, отриманий за попередніх суспільно-політичних умов, ще не є достатньою запорукою ефективного використання фахівцями набутих знань умовах нових суспільно-політичних і соціально-економічних реалій. Це в першу чергу стосується фахівців з управління та економіки. Оскільки в переважній більшості транзитивних

країн в перші роки перетворень влада опинилась в руках колишньої партійно-комсомольської номенклатури, то й процеси трансформації здійснювались традиційними методами і перш за все в інтересах самих владних кіл. Винятком стали країни Балтії, в яких до влади прийшли представники національно-демократичних сил, що дало можливість успішно вирішити завдання транзитивного періоду. Вони відносно швидко завершили необхідну трансформацію політичної та економічної структури, досягли встановлених критеріїв членства в ЄС та успішно інтегрувались у європейську спільноту і НАТО.

Україна ж, на жаль, не тільки не змогла належним чином використати свій значний ресурсний, виробничий, науково-технічний та інтелектуальний потенціал, а й істотно відстала у темпах ринкових перетворень не тільки від центральноєвропейських транзитивних країн, а й від деяких аутсайдерів, у яких були помітно гірші стартові умови. Тому криза в нашій країні викликана перш за все кризою управління. Про це свідчать і неефективна, безсистемна законотворча діяльність парламенту, і неузгодженість дій між гілками влади, і навіть відсутність чіткої стратегії зовнішньоекономічної діяльності.

Тому плідне використання наявного потенціалу у сфері зовнішньоекономічних зв'язків і, зокрема, нашого співробітництва з транзитивними країнами регіону Центральної Азії необхідно своєчасно потурбуватись і про належну підготовку кадрового забезпечення цього співробітництва. Мається на увазі необхідність підготовки фахівців, які б добре володіли ситуацією в регіоні, знали культурно-історичні традиції, політичні, релігійні та ментальні особливості кожного народу, кожної країни регіону. Вважаємо, що цілком справедливо герой широко відомого фільму підкреслював, що "Восток – дело тонкое".

Вважаємо за необхідне окремо підкреслити, що взагалі організація соціально-економічної співпраці не є простою справою. Її здійснення вимагає урахування багатьох чинників культурно-історичного, ментального та іншого характеру. Наприклад, у нашій спільній з О.С. Пономарьовим роботі [8] було детально проаналізовано той істотний вплив соціокультурних чинників, який вони здійснюють на організацію успішного співробітництва між Україною і Таджикистаном. Адже ця країна має істотні відмінності: вона пережила криваву громадянську війну, лишається й сьогодні однією й найбільш бідніших країн регіону, хоча володіє значними природними ресурсами, зокрема у сфері гідроенергетики. Теоретичні основи та методологічні принципи організації і практичного здійснення плідного взаємовигідного співробітництва між нашими країнами сформульовані нами у роботі. Там же

показано, що вже сьогодні інноваційний фонд Республіки Таджикистан складає понад 100 млн. доларів США в призначений він для енергетичного будівництва та допомоги виробникам бавовника [9].

Економіка України має сприятливі можливості для успішної торгівлі з Таджикистаном та з іншими країнами Центральної Азії. Роль зовнішньої торгівлі для економічного розвитку будь-якої країни взагалі дуже важко переоцінити. Як вважає нобелівський лауреат з економіки Джефрі Сакс, "економічний успіх будь-якої країни світу ґрунтується на зовнішній торгівлі. Ще жодній країні не вдалося створити здорову економіку, ізолювавшись від світової економічної системи" [10, с. 244]. Однак ефективне використання можливостей і переваг зовнішньої торгівлі вимагає цілеспрямованої роботи і постійного моніторингу ситуації. Відомо, наприклад, що у нас були непогані перспективи у сфері співпраці з Туркменістаном, однак через недалекоглядну політику і особливо неефективну її реалізацію, а також через часту зміну уряду ми значною мірою втратили ці перспективи. Цей негативний досвід слід враховувати при організації співпраці з іншими країнами регіону.

Потенціал соціально-економічного співробітництва України з цими країнами включає не тільки наявні природні й виробничі ресурси, а й тривалий досвід співіснування в межах єдиного народногосподарського комплексу колишнього Радянського Союзу, а також взаємодоповнюючий характер наших національних економік і тенденцій їхнього розвитку. Це насамперед стосується можливостей і потреб співпраці з Казахстаном, який сьогодні реально претендує на роль регіонального лідера, а також співпраці з Узбекистаном, Киргизстаном і Таджикистаном. Сьогодні нові можливості виникають і стосовно перспектив відновлення успішного співробітництва з постніззовським Туркменістаном.

Крім плідної співпраці у сфері економіки, Україна може запропонувати країнам Центральної Азії допомогу в підготовці висококваліфікованих кадрів для експлуатації технічних систем, які являють собою важливу складову нашого експорту. А це можуть бути парові й гідравлічні турбіни, потужні електричні генератори, трансформаторне та інше енергетичне обладнання, трактори і сільськогосподарська техніка. Існують й інші перспективні сфери співпраці – проектна, геолого-розвідувальна, експлуатаційна, будівництво і монтаж устаткування, технічний супровід тощо.

Головне, це співробітництво відкриває можливість стабільної роботи для наших виробничих підприємств, використовуючи їхні

можливості та здійснюючи поступову технічну і технологічну модернізацію, освоюючи нові сучасні науковий види продукції. Тим самим буде реалізовано інноваційний шлях розвитку України, підвищиться загальна конкурентоспроможність національної економіки.

Виконане дослідження дає підстави дійти таких висновків. По-перше, соціально-економічна співпраця України з країнами регіону Центральної Азії є взаємовигідною внаслідок

взаємодоповнюючого характеру наших економік та реального стану з потребами і фінансовими можливостями потенційних партнерів. Крім того, слугуючи економічному розвитку наших країн, вона сприятиме успішному завершенню трансформаційних процесів як у нас, так і у них. По-друге, така співпраця даватиме можливість працювати нашим підприємствам і поступово накопичувати кошти, необхідні для технологічної модернізації виробництва і забезпечення конкурентоспроможності продукції

ЛІТЕРАТУРА

1. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.
2. Рудич Ф. Магістральні вектори зовнішньої політики України // Віче. – № 9. – 2001. – С. 24-44.
3. Фаренік С.А. Аналіз зарубіжного досвіду управління соціально-економічними процесами. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 264 с.
4. Зовнішньоекономічні відносини з країнами ЄС // Дзеркало тижня, № 11. – 24.03.2007. – С. 11.
5. Ротач О.І., Шнирков О.І. Транснаціоналізація світового господарства та перехідні економіки. – К.: ВЦ “Київський університет”, 1999. – 302 с.
6. Гуревичев М.М. Введение в мировую экономику: Гуманный вектор. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2006. – 528 с.
7. Данилов А.Н. Переходное общество: Проблемы системной трансформации. – Мн.: ООО “Харвест”, 1998. – 432 с.
8. Шпатенко С.А., Пономарев А.С. Значение социокультурных факторов и самоидентификации в организации успешного сотрудничества Украины и Таджикистана // Известия Академии наук Республики Таджикистан. – №4. – 2006. – С. 158-166.
9. Пономарев А.С., Шпатенко С.А. Методологічні принципи організації таджицько-українського соціально-економічного співробітництва // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2006. – №3. – С. 12-19.
10. Сакс Дж. Рыночная экономика в России. – М.: Экономика, 1994. – 356 с.